

СТИЛЬОВА СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ БРАТІВ ГОНКУРІВ**«ШАРЛЬ ДЕМАЙІ»**

Термін «стиль» належить до найдавніших і найсуперечливіших понять літературознавства. Визначення стилю від Арістотелівської «Поетики» до сучасних «Теорій літератури» обростало різними трактуваннями, від сукупності ознак, які характеризують індивідуальну манеру автора, до спільних рис творів певного часу, напряду [2, с.656]. На думку Ю.Коваліва, «кожен стиль переживає певну градацію від ідіостилу до течії і навіть напряду, має виразні конкретно-історичні параметри, пойменовані періодом чи добою, тому щоразу виявляє своє неповторність [3, с.7]. Стиль органічно вбирає в себе ознаки культурно-мистецької атмосфери конкретного історичного періоду і виражається через світогляд автора та його мистецькі уподобання, у широкому розумінні терміну, та у сукупності стильових чинників і носіїв стилю формує неповторність твору мистецтва, його унікальність у контексті йому подібних, і одночасно спільність, що дозволяє виявити своєрідність традиції та новаторства.

Французьке літературознавство, базуючись на теорії Р. Барта, вважає стилем особливу ознаку автора, його індивідуальну манеру, водночас не відмовляючись від дефініцій стилю як сукупності ознак фундаментальних схем, притаманних групі, коду, жанру [5, с.589]. Отже, і французькі, й українські дослідники літератури констатують неоднозначність поняття «стиль», акцентуючи на послідовному переході від одиничного до загального, від твору, творчості автора – до творчості певного літературного періоду.

Імена братів Гонкурів доволі відомі в українському літературознавстві передусім завдяки «Щоденникам» – стенографічним записам розмов, портретів сучасників, детальній фіксації літературного життя II половини XIX століття. Однак їх творчість через певні об'єктивні і суб'єктивні фактори залишилась малодослідженою. Проте, саме Гонкури у своїх творах першими звертаються до заборонених чи відверто неактуальних тем і проблем, закликаючи до

вираження правди життя: «Через мистецтво створити живе враження людської правди, якою б вона не була» [1, т.1, с.601]. Причому сама «правда життя» не була у них самоціллю. Опираючись на власні спостереження чи документальні факти, письменники прагнули виробити власний стиль, передавати дійсність правдиво, доступно і красиво: «У наш час недостатньо створити у літературі типи людей, яких публіка би не вітала як старих знайомих, недостатньо знайти оригінальні форми стилю; головне – винайти новий бінокль; з його допомогою ви зможете побачити людей і речі крізь збільшене скла, яким ще ніхто не користувався, ви покажете картини під кутом зору, дотепер невідомим, ви створите нову оптику...» [1, т.2, с.183].

Тож метою даної розвідки є дослідження стильової своєрідності братів Гонкурів у їх першому романі «Шарль Демайї», у якому закладаються основи їх творчої манери. Варто зауважити, що «Шарль Демайї» майже невідомий українським читачам. Зважаючи на те, що найбільшим популяризатором творчості Гонкурів був Е.Золя, який захоплювався романами «Жерміні Ласерте» та «Брати Земганно», і критичні статті якого друкувалися на сторінках журналу «Вестник Европы», російські літературознавці (З.Потапова, В.Шор) теж не особливо звертають увагу на перший роман Гонкурів, констатуєчи лиш одним реченням основну сюжетну інтригу.

Історію написання роману розкриває Аделіна Врона у передмові до останнього видання (2007). Дослідниця зазначає, що Гонкури розпочали свої літературні проби драмою «Les Hommes de lettres» / «Літератори» (1857 р.), яку жоден театр не прийняв. Через рік брати вирішили переробити п'єсу у роман, доповнивши свіжими враженнями – історією одруження їхнього колеги-журналіста з актрисою, сімейне життя яких перетворилося на пекло (версія 1860 р.). Уже сама назва твору «Літератори» викликала несприйняття серед журналістів і критиків, які вперше стали предметом прискіпливої уваги у художньому творі, а тому мовчазна настороженість об'єднувала побратимів по перу на однастайну незгоду з публікацією твору. Брати Гонкури вирішили знову переробити роман на п'єсу з назвою «Життя богемі», яка теж не була прийнята. І остання спроба – п'єси в роман – завершилася 1868 року

публікацією твору під назвою «Шарль Демайї». У результаті кількох переробок початкова ідея твору – викриття професії журналістів – змінилася на історію талановитого митця, який розпочинав роботу у редакції відомої газети (як і брати Гонкури), пізніше залишив те середовище, щоб повністю присвятити себе творчості, написав роман і п'єсу, однак одружився на комедійній актрисі. Сімейне життя Шарля несумісне з творчістю, його дружина виявилася меркантильною інтриганкою, яка довела митця до божевілля. Ця остання метаморфоза теж не принесла очікуваного схвалення читачів, колишні друзі й побратими по перу не були у захваті від правдивих сцен, у яких журналістська братія зображена доволі правдиво й іронічно.

Розвиток сюжетної лінії теж не можна назвати логічно-послідовним, а скоріше фрагментарним. Гонкури порушують традиції реалістичного роману, який у центрі ставив історію героя на тлі соціально-історичної дійсності. Шарль Демайї вперше з'являється у розділі VIII, а його появу автори анонсують у VII. З діалогічних реплік, які нагадують театральну п'єсу формується враження представниками редакції про Шарля як талановитого письменника. Без передісторії автори спочатку змальовують будні редакції газети «Скандал» (алюзії на відомі «Figaro» чи «Revue de deux monde») у формі дискусій стосовно чергового номера, поступово читачі дізнаються імена героїв, і, нарешті, їх портрети. Деталізовані описи зовнішності вказують на риси характеру і допомагають відчутти внутрішню сутність журналістів, кожен з яких переймається власними інтересами, але аж ніяк не тим, щоб донести до читача правдиву інформацію. Зрештою, сама назва газети визначає її напрям – скандали, чутки, домашнє господарство. Мета такої газети – заробляти гроші і розважати публіку у «цьому світі, де жарти, чутки зі свободою повії та виглядом порядної дівчини переходять від одного до іншого на крилах відголосків з лагідністю хижого звіра, який облизує до крові» [6, с.18]. Діалоги співробітників газети та Шарля дають читачеві можливість сформулювати думку про головного героя, здогадатися, що він має певний досвід у літературі, є автором художніх творів (п'єси, роману), які, проте, не мали успіху ні у

видавців, ні у театральних режисерів, але які породжували ревності і заздрість з боку колег та невпевненість самого Шарля.

Головного героя Гонкури представляють як особу делікатну й хворобливу, яка володіє на найвищому рівні чуттєвим тактом вразливості, гострим сприйняттям речей і життя. Всюди, де він бував, він відчував атмосферу зовнішню і приховану, він відчував у повітрі недоброзичливість друзів, вгадував добру чи погану новину ще до того, як вона ставала відомою, за кроками, жестами того, хто її приносив. «Його внутрішнє сприйняття було відчуттям і передчуттям, яке передувало враженню і зоровим рецепторам, і воно його охоплювало ще до спостереження» [6, с.75]. Погляд, звук голосу, жест йому говорили більше про людину, ніж вона намагалася показати це своїми словами чи поведінкою. Тому люди не приваблювали Шарля, бо за маскою дружби, доброзичливості, кохання він бачив дріб'язковий розрахунок. А от речі були для героя такими, що говорили й виражали більше ніж люди. Їх колір, форма, матеріал його вражали і «викликали зміни настрою через тисячі модуляцій вражень» [6, с.76]. Портрет Шарля формується не за зовнішніми ознаками й характеристиками, автори прагнуть передусім виразити його особистість через внутрішню сутність: «Через цю нервову чутливість, цей постійний стрімкий потік вражень, який роз'ятрював інтимні струни душі Шарля частіше, ніж їх заспокоював, він став меланхоліком... Меланхоліком як людина освічена, яка знає життя. Іронія була його способом посміятися та зцілитися, іронія тонка й завуальована. У Шарля було тільки одне кохання, одне покликання, одна віра: белетристика. Література була його життям; вона повністю заповнила його серце. Він весь віддався їй, він пожертвував їй свої пристрасті, гарячковий вогонь палкої натури під маскою холодної зовнішності» [6, с.76].

Вірні своїй фізіологічній концепції людини, Гонкури обумовлюють характер Шарля, його пристрасті, його талант тонкого спостерігача і мистецький запал будовою його тіла, темпераментом і хворобливим станом. Зрештою, персонаж дуже нагадує самих Гонкурів, зокрема дебют у літературі п'єсою для театру, романом «Буржуазія», який написав Шарль. Спільним для

них є і метод письма: нервові збудження, прагнення передати найтонші відтінки, сприйняття світу через враження, пристрасть до колекціонування. Прикметно, що портрет Шарля, який Гонкури занотовують у «Щоденнику» [1, т.1, с.155] і прототипом якого мав бути Шарль Едмон, так і не був використаний у романі, а для того, щоб пояснити тонку чутливість і внутрішню дисгармонію героя, письменники використовують прийом, який застосовували самі: свої найпотаємніші переживання Шарль звіряє «Щоденнику». Отже, герой, як і Гонкури, веде «Щоденник», і у тканину роману письменники вплітають власні нотатки за 1855-1856 роки [6, с.77-92].

Варто зауважити, що роман «Буржуазія», який пише Шарль, і план-проспект якого він викладає у листі до друга дитинства, відбиває погляди Гонкурів на тогочасну літературу. Роман вписується в мистецько-інтелектуальну атмосферу середини XIX століття, відтворює життя літературної богемі і соціальну дійсність. Прагнення передати історію суспільства реалізується через історію родини у трьох поколіннях, до революції, під час, і після, тобто дідуся, «збирача земель», який збагачується на економічних законах перерозподілу грошей, батька, солдата Імперії, втягнутого у політичну боротьбу часів Реставрації, який доводить свою «аристократичну благородність» у високопарних промовах, і сина, «старіючого підлітка, який з 20 років захопився експериментальними науками» [6, с.100]. Зауважимо, що соціальна фреска Шарля, яка розвінчує розвиток плутократії XIX ст., була пізніше використана Е.Золя у концепції його романного циклу «Ругон-Маккари».

У романі Гонкурів Шарль пише свій твір, усамітнівшись у провінції, але він відмежовується від світу тільки для того, щоб краще його передати. Поєднання документального та художнього, реального та фіктивного виражає погляди Гонкурів на статус митця і призначення мистецтва: книга має ґрунтуватися на документальних фактах, особистих переживаннях, але перетворених у творчій лабораторії митця за законами краси.

Поява Шарля у літературних колах Парижу після його зникнення для творчого процесу роботи над книгою супроводжується зовсім іншим

ставленням колег. Його книга, яка показала справжню сутність тогочасної преси, витіснила його із середовища газетярів, але відкрила перед ним двері до об'єднання відомих талановитих письменників. Випадкове знайомство Шарля з Буароже, прототипом якого став Теодор де Банвіль, дає можливість авторам протиставити два типи письменства. Тоді як «богемні» журналісти дрібних редакцій прагнуть завжди бути у вирі суспільного, політичного і культурного життя Парижа, здобуваючи собі ім'я дешевими епатажними прийомами, розважаючи публіку скандалами чи дотепами у кав'ярнях та театрах і полюючи за прибутками, справжні митці живуть у скруті. Однак матеріальні нестатки компенсуються у них багатством духовним. Поезія парнасця Т.де Банвіля, «поезія пурпуру і сонця», та його схвальні відгуки про роман Шарля вводять героя у гурток «аристократів духу». Серед них можна впізнати Густава Флобера, Поля де Сен-Віктора, Барб'є д'Оревільї, відвідувачів «четвергових обідів» у Е.Золя, а атмосфера літературних дискусій зводиться до пошуку ідеалу в мистецтві. На таких зібраннях звучать думки про те, що сенс життя – тільки у мистецтві: «ми живемо тільки нашими книжками», «ми народжуємо тільки наші твори», а для «справжньої думки потрібно відмовитися від усього» [6, с.176]. Іронія в тому, що таке «апостольське служіння» звучить у салоні багатой куртизанки, де через кілька днів Шарль зустрине молоду актрису Марту, яка стане причиною його краху.

Життя митця і життя суспільства дуже далекі одне від одного. Шарль, який намагається створити реальну картину життя тогочасної дійсності, не знаходить розуміння серед представників цієї дійсності, які у реальному житті не гребують ніякими засобами для досягнення успіху, але не хочуть про це читати у творах літератури і впізнавати у героях себе. Натомість, представники «мистецтва для мистецтва», які марять світом гармонії та ідеалу, схвалюють роман Шарля, визнають його досягнення у змалюванні дійсності, хоча самі у цій дійсності свого місця не знаходять. Щирість «аристократів духу» і підлість газетярів показано у відгуках, які вони публікують на роман. Співробітник і колишній друг Ремонвіль обіцяє Шарлю схвальну рецензію у газеті «з двадцятьма тисячами абонентів», але публікує іронічний пасквіль,

обумовлюючи свою заздрість і зраду особливим методом реклами, який у такій формі має привабити більше читачів. Буароже нічого не обіцяє, але висловлює власну думку, вказуючи на недоліки і досягнення твору.

Проблеми митця і суспільства розкривається Гонкурами за допомогою образу Марти. Тонкий спостерігач і чутливий митець, Шарль не зумів розгледіти справжню сутність актриси, забувши, що вона може грати роль не тільки на сцені, але й в житті. Захоплений чарами Марти, її тонкою грою у шанувальницю і жертву краси, Шарль відразу пропонує свою руку і серце дівчині, сподіваючись, що знайшов споріднену душу, яка стане для нього чарівною музою і хранителькою сімейного вогнища. Але Марта любить тільки розваги, багатство, інтриги, вона обманує, влаштовує бурхливі сцени, поширює плітки. Власне, історія Марти є розвінчуванням тогочасного суспільства, яке розкриває свою справжню сутність – обман. Єдине досягнення Марти – майстерно демонструвати стереотипи, на сцені і в житті. У суспільстві, де всі схиляються перед обманом, де правда і фальш переплітаються, де приватне життя виноситься на обговорення під кутом зору моралі, митець втрачає точку опори. Реальність перетворюється на водевіль, межі між театром і життям стираються. Митець, який пожертвував свободою заради кохання, перестає бути митцем, він взагалі перестає бути. Гірка розчарування у Марті, яка віддає журналістам його листи, написані ще до одруження, і у яких Шарль викриває дрібні недоліки своїх колег, щоб розважити дівчину, доводить героя до божевілля. Помста Марти у тогочасному світі нагадує театральний жест, але для вразливої душі – зрада є смертельним ударом.

Отже, у широкому значенні стильової своєрідності роман Гонкурів «Шарль Демайї» демонструє, що автори прагнуть опиратися на дійсність, піднімають проблеми актуальні, дискусійні, проблеми, які хвилюють все суспільство, але передусім митців. Жанр роману можна визначити словами головного героя стосовно власного твору, оскільки межа між персонажем і самими авторами дуже тонка: «Тут є все... роман політично-сатирично-романтично-історично... чи я знаю?» [6, с.120]. Темперамент головного героя, його манера письма, його літературні уподобання й середовище вказують на

спорідненість автора з героєм. Однак автобіографічним роман вважати не можна, тому що ідентифікація героя і автора відбувається тільки на рівні світовідчуття, Шарль виражає думки, погляди, пошуки й сумніви Гонкурів у світі літераторів.

Основна риса, яка відрізняє романи Гонкурів від «бальзаківського типу» – це наративна стратегія, вся сукупність засобів, яка використовується для досягнення ефекту присутності читача. Навіть опираючись на документи, письменники переосмислюють їх і використовують тільки як первісну тему, важливу для обговорення, однак представлення цієї теми відбувається через натхненне, інтуїтивне реконструювання, переломлене, пропущене через артистичне сприйняття авторів. Поєднання різних наративних моделей, змалювання дійсності під різними кутами зору, чергування оповіді, описів, діалогів, щоденникових записів та листування породжує іншу авторську позицію, яка відрізняється від позиції романіста, який все знає і все пояснює. Митці прагнули створити відчуття «реальної присутності життя» [4, с.488], не нав'язувати читачам свою точку зору, не повчати і виховувати, а побачити світ очима письменника, відчутти його всіма чуттями, пережити описане разом з героями і зробити власні висновки. «Виразити те, чого я ще ніде не зустрічав у сучасній літературі – гарячковий трепет життя ХІХ ст., притому донести його до читача не застиглим, не замороженим, – ось у чому полягало наше велике зухвальство» [1, Т.2, с.275-276] – підсумовує Едмон Гонкур.

Серед інших стильових ознак роману Гонкурів варто назвати інтертекстуальність, що підкреслює експериментальний характер твору. Пошуки власної оригінальності і прагнення виразити дійсність у всій повноті пояснюють використання різних наративних форм, а саме численних цитат, листів журнальних статей, які формують тканину тексту. Створюючи героя-письменника, Гонкури опираються на власний досвід і відчуття, зафіксовані у «Щоденнику», звідки окремі сторінки цитуються як думки чи листи Шарля. Аделіна Врона називає цю «гру реального і фіктивного, яка коріниться у вкладанні тексту в текст», основною ознакою модерності Гонкурів [6, с.ХХХVІІ]. Те, що переживає Шарль, обидва брати пережили до нього і

записали у іншій формі – у своєму «Щоденнику». Інтертекстуальність є не тільки зовнішньою, але й внутрішньою стосовно творчості Гонкурів. Так Шарль у XI розділі переживає дивне відчуття, що він уже десь це читав, натякаючи на «Щоденник», де представлена сцена, свідком якої він є в уяві.

У цьому першому романі закладається основа художнього письма Гонкурів, реалістичне зображення середовища, епохи, персонажів. Однак магістральна проблема твору – проблема мистецтва і митця – спонукає авторів до експериментування на рівні стилю та естетичного кредо. Відчуті справжню сутність світу і речей можна тільки внутрішньо, інтуїтивно. Мистецтво надає сенс життю, допомагає виразити красу. Чутливий і обдарований Шарль дорого розплачується за свій дар «найвищого рівня вразливості», аж до втрати розуму. Конкуруючи з природою, «артистичне письмо» Гонкурів формується через зображення побаченого й пережитого: прогулянки в човні по Сені, коли «вода співала, шепіт колихав дерева, а бриз зривав листочки з шумом дощу» [6, с.278], бал в Опері, де «небо люстри, блискуча вуаль білих вогнів, золоті гірлянди балкону, нависали над залою і поглинали все: біле, червоне, рожеве, зелене, пера, каски, плечі, спідниці, шляпки, фальшиві діаманти... [6, с.69]. Імпресіоністичні замальовки природи й деталізовані описи інтер'єру із замилюванням кожною деталлю споріднюють описову манеру Гонкурів з живописом.

Вивчаючи естетику братів Гонкурів, французький літературознавець П'єр Сабатьє стверджує, що естетична позиція будь-якого автора визначається вираженням авторських почуттів. Щодо Гонкурів, то вона полягає у пошуку неповторного тонкого артистичного письма для зображення чи то речей матеріальних, чи почуттів. Витончені інтелектуали, виховні на мистецтві XVIII століття, митці відчували живі емоції, спостерігаючи за красою світу чи мистецтва, і шукали засобів виразити, передати їх у своїх творах. Не тематика чи проблематика вирізняє мистецтво Гонкурів з-поміж інших митців XIX століття, а те, як вони пишуть про речі цілком ординарні, звичайні, спонукаючи глянути на них іншим поглядом, і побачити те, про що раніше навіть не замислювались. «Для них, як для поетів символістів, кожне слово, завдяки

своїй звуковій будові, містить невичерпні можливості сугестії, багатство викликати різні спогади тільки завдяки правильному розташуванню» [7, с.403]. Зокрема, серед основних рис гонкурівської естетики французькі літературознавці виділяють не вираження ідеї, а скоріше відчуття, яке передусе спостереженню і формує саме враження, причому це враження проникає у свідомість читача і створює в його уяві ефект присутності, дозволяє співпереживати описане. Тому стиль письменників формується, не як у класиків, через серію абстрактних ідей, вибудованих у логічному порядку, де картини приглушені, а слова мають умовне значення, а у «Гонкурів, як і у Т. Готьє, слова набувають живописної якості, незалежної від значення граматичного, однак залежної від фонетичного звучання, а також від асоціацій ідей, які породжуються цим звучанням» [7, с.408].

Новаторський характер творчості братів Гонкурів не вписується в рамки реалізму, незважаючи на те, що митці постійно декларували свої турботи його оновити. Їх стиль засновано на синтезі мистецтв: живопису, музики, графіки і навіть скульптури. Вплив романтизму і пошуки засобів вираження живого трепетного сучасного життя сформували синтетичний, чи скоріше поліфонічний стиль письменників, який поєднує елементи романтизму, реалізму, натуралізму, імпресіонізму і навіть естетизму та сюрреалізму, а тому потребує ще ґрунтовного дослідження.

Література:

1. Гонкур Э. и Ж. Дневник. Записки о литературной жизни. – М.: “Художественная литература”, 1964. – В 2-х т.: Т.1– 710 с., Т.2–749 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
3. Ковалів Ю. «Нео» як спогад і стиль / Юрій Ковалів // Філологічні семінари. Література як стиль і спогад. – Вип. 6. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2003. – С.7-11.
4. Champeau S. La notion de l'artiste chez les Goncourt (1852-1870) – P. : Honoré Champion, 2000, – 553 p.
5. Dictionnaire du littéraire / Paul Aron, Denis Saint-Jacques, Alain Viala. – P. : PUF, 2002. – 654p.

6. Goncourt J. et E. Charles Demailly./ Présentation, notes, chronologie et bibliographie par Adeline Wrona. – P. : Flammarion, 2007. – 392p.
7. Sabatier P. L'esthétique des Goncourt. Une esthétique du style. – Paris, 1997. – 632 p.

У статті аналізується стильова палітра роману братів Гонкурів «Шарль Демайї» крізь призму жанру, тематики і проблематики, індивідуальної авторської манери. Визначаються елементи та чинники стилю, які формують поліфонізм розповіді французьких письменників.

Ключові слова: стиль, жанр, композиція, проблематика, наративна стратегія.

В статье анализируется стилевая палитра романа братьев Гонкуров «Шарль Демайи» на уровне жанра, тематики и проблематики, индивидуальной творческой манеры. Определяются элементы и факторы стиля, которые формируют полифоничность произведения французских писателей.

Ключевые слова: стиль, жанр, композиция, проблематика, наративная стратегия.

The article deals with stylistic diversity in the novel written by Goncourt brothers "Charles Demailly" in the light of genre, theme and problematics, individual style of the author. Elements and factors of the style which form polyphonism in the narration of French writers are defined.

Key words : style, genre, composition, problematics, narrative strategy.